

SZABÓ ZSANETT

A háború hatása az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére a vagyon elleni bűncselekmények kapcsán – különös tekintettel a Debreceni Ítéltábla gyakorlatára

Jelen tanulmányban elsősorban azt a kérdéskört próbálom körüljárni, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére a háború miként hatott, azaz, hogy a háborúból és a korszak sajátosságaiából adódóan melyek azok a körülmények, amelyek a bírákra hatva a büntetéskiszabásban megjelentek, mint enyhítő és súlyosító körülmények, és ez által milyen eltérések mutatkoztak a büntetéskiszabás törvényi szabályozása és a gyakorlat között.

A kutatás háttérét az 1878. évi V. törvény,¹ a magyar büntetőtörvénykönyv büntettekről és vétségekről vagyon elleni bűncselekményekre vonatkozó része adta, e rendelkezésekkel összhangban vizsgáltam az általános részben szabályozott enyhítő és súlyosító körülmények érvényesülését. A kutatás időbeli korlátja 1920 és 1925 közé tehető, mely időszak büntető-igazságszolgáltatás szempontjából sok érdekességet tartalmaz. Az kétségtelen tény, hogy a háborúnak hatása van a kriminalitásra, ez azonban nem csak a háború alatt, hanem a véget érő első világháború után is jelentősen érezte hatását, nyilvánvaló tehát, hogy a bűnelkövetők megítélésénél is jelentős hatással bírt. Kiinduló időpontnak ezért is választottam 1920-at, valamint azért is, mert a világháború után két évvel állt helyre az alkotmányosság, így az igazságszolgáltatási rendszer már valamelyest stabilizálódni tudott. 1925-ig pedig azért korlátoztam le a kutatás időszakát, mert az erre az időszakra jellemző megnövekedett kriminalitásból adódóan a vagyon elleni bűncselekmények jelentős száma miatt, alapos vizsgálódásra csak az említett öt év vonatkozásában nyílt lehetőségem.

A tanulmányomat a témához kapcsolódó szakirodalom alapos feldolgozására és a megjelölt időszakban a törvényszékek által hozott vagyon elleni bűncselekményekre vonatkozó ítéletekre, és másodfokon, a Debreceni Ítéltábla ítéleteire alapoztam, ezért elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltárának VII. 2/b. fondjába tartozó 65 doboznyi levéltári forrással dolgoztam. Összesen 404 vonatkozó esetet találtam, ezekből vontam le következtetéseket a feltett kérdéshez kapcsolódóan.

Úgy vélem, a büntetéskiszabás a büntetőjogon belül különös jelentőséggel bír az elkövetőre és a társadalomra nézve, ugyanis e ponton tud kapcsolódni a jog elvont

¹<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799> (A letöltés ideje: 2014. december 1.).

szabálya az élet konkrét valóságával, valamint egy laikus embert nem az fogja foglalkoztatni, hogy a bíró melyik szakasz, és milyen elvek alapján szabta ki a büntetést, hanem az, hogy a bíró az adott ügyben mennyit is szabott ki.² A büntetés az elkövetett bűncselekmény jogi megtorlása, a bűnelkövető felelősségre vonása; általános célja pedig a jövőben várható hasonló tettektől a társadalom, illetve a büntetéssel sújtottak visszatartása.³

A megjelölt időszakban a Csemegi-kódexben a relatíve határozott büntetési tételek voltak jellemzők,⁴ mely keretében a törvényhozó megállapította az alsó és felső határát, de ezen belül a bíró feladata volt az eset összes körülményeire tekintettel megállapítani a büntetés mértékét. A büntetés kimérésének általános szabálya, hogy törvényben előírt határok között figyelembe kell venni minden olyan körülményt, mely a büntetést súlyosbítja, vagy enyhíti.⁵

A büntetést tehát összhangba kellett hozni a bűncselekmény alapvető ismérveit alkotó jelenségeknek az adott esetben megállapított fokával.⁶ Ha sem enyhítő, sem súlyosbító körülmény nem forgott fenn, vagy a kettő kiegyenlítette egymást, akkor a bírónak a büntetési tétel középértékét kellett kiszabnia, amit úgy állapított meg, hogy a büntetési tétel minimumához hozzá kellett adni a minimum és maximum közötti különbség felét.⁷ Ha azonban az enyhítő körülmények voltak túlsúlyban, akkor a minimumhoz, ha pedig a súlyosbító körülmények, akkor a maximumhoz közelítő büntetést kellett kiszabnia. A bírónak tehát itt önálló mérlegelési jogköre van, amelynek nagy szerepe van abban, hogy az egyéniesítés törvényes keretek között juthat érvényre. A helyes büntetés kimérése érdekében az eset összes körülményét ismernünk kell, a cél az, hogy a büntetés álljon arányban a bűncselekmény súlyával, amit pedig a felmerülő körülmények lényegesen befolyásolnak.⁸

E körülményeknek, a fentebb kifejtettek fényében nagy szerepük van a bűnösség fokának megállapításában.⁹ Fontos ugyanis, hogy mindig az egyéni bűnösség nagyságához képest szabjuk ki. Ezt pedig csak az enyhítő és súlyosító körülmények megfelelő mérlegelésével tudjuk elérni. E körülményeket csoportosíthatjuk a szerint, hogy tárgyi, vagy alanyi körülményről van-e szó. Így a súlyosító körülmények közül például a büntetett előélet, a bosszú, a nyereségvágy, a műveltség nagyobb volta, kegyetlenség stb. alanyilag; míg az elkövetés erőszakossága, a nagyobb kár tárgyilag súlyosítja a büntetést. De ugyanígy az enyhítő körülmények közül az indítóok

²DR. MAGYAR ISTVÁN: *A büntetés kimérése*. Bp., 1910. 1.; A büntetés céljáról lásd bővebben: SIPOS FERENC: *A büntetés céljának változásai a magyar büntető anyagi jogban a Csemegi-kódextól az 1978.évi IV. törvényig*. P. Szabó Béla, Szemesi Sándor (szerk.): *Profectus in Litteris* 3, Debrecen, 249–256; SIPOS FERENC: *Determinizmus-indeterminizmus-predestinatio. Jogelméleti Szemle*, 2011. 2. sz. 1.

³FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Bp., 1905. 39.

⁴FINKEY FERENC: i. m., 462.

⁵VÁMBÉRY RUSZTEM: *A büntetőjog*. Bp., 1913. 148.

⁶SCHULTHEISZ EMIL: *A büntetés kiszabása*. Bp., 1953. 5.

⁷49. számú Kúriai döntvény (1885. november 26.)

⁸HEIL FAUSZTIN: A büntetés kimérése. *Jogtudományi Közöny*, 1906. 41. évf. 12. sz. 97.

⁹VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 148.

menthető volta, büntetlen előélet, megbánás alanyilag, míg a kár csekélysége, az elkövetés szelídebb természete tárgyilag enyhíti a büntetést. A Csemegi-kódex egyébként nem tartalmaz felsorolást e körülményekről, még fogalom meghatározást sem ad, csak utasítást a fennforgó körülmények figyelembevételére.¹⁰ Az 1843-as büntetőjavaslat azonban tételesen felsorolta az enyhítő és súlyosbító körülményeket.¹¹ Ugyancsak az 1870. évi osztrák büntetőjavaslat, a német és a svájci javaslat-tervezetek is.¹² A későbbi büntetőtörvénykönyvekben már nem találunk rá példát, ugyanis a gyakorlatban a sokrétű élethelyzetekből adódóan mindig felmerülhetnek eltérő körülmények, így lehetetlen kimerítő jelleggel számba venni őket.¹³

„Enyhítő körülménynek minősülnek az olyan körülmények, melyek a beszámítási képességet teljes mértékben nem zárják ki, de az öntudat vagy az akarat korlátozásánál, vagy a cselekmény minőségénél fogva a bűnösséget kisebbitik.”¹⁴

Főszabály szerint a bírónak a büntetési tétel minimuma és maximuma között kell kiszabnia a büntetést. Azonban a jogrend lehetővé tette a büntetési tétel leszállítását, melyről már az általános részben is intézkedik; és négy általános leszállító okot határoz meg: rendkívüli enyhítő körülményeket, a serdülő kort, a kísérletet és a bűnsegélyt. Ezen kívül nem teljesen leszállításnak, inkább átváltásnak minősül az, mikor a 93.§-ban lehetővé teszi aggkor és testi gyöngeség esetén a fegyház helyett a börtönbüntetés kiszabását. A rendkívüli enyhítő körülmények révén a törvény lehetővé teszi a nagyszámú és nyomatékos enyhítő körülmény fennforgása esetén a minimumtól való kétszeres leszállást, egyrészt a büntetés nem speciális minimumáig, másrészt pedig korrekcionalizációt,¹⁵ azaz a büntetési nemből való lépést. E rendelkezéssel is tovább erősíti az individualizáció megvalósítását, valamint a közvetítő iskola térnyerését a hazai igazságszolgáltatásban.¹⁶ Ilyen kétszeres leszállást alkalmazott az Ítéletábra több

¹⁰1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv büntettekről és vétségekről 89. §, Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1896. 116.

¹¹VARGA NORBERT: *Az 1843-as büntető anyagi javaslat létrehozása és büntetési rendszere.* Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium. Miskolc, 2004. 373–390., BALOGH JENŐ: *Nyomor és büntettek.* Bp., 1908. 7.

¹²FAYER LÁSZLÓ: *Magyar büntetőjog kézikönyve I.* Bp., 1900. 292.; DR. DOLESCHALL ALFRÉD: *A svájci, az osztrák és német büntetőjavaslatok.* Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1910. 8. füzet 410.; DR. MAGYAR ISTVÁN: i. m., 9.; LUEBER, CARL: *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich.* Erlangen, 1876. 16–23.; OPENHOFF, FRIEDRICH: *Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich.* Berlin, 1901. 138–244.

¹³SCHULTHEISZ EMIL: i. m., 3.

¹⁴PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan.* Bp., 1869–1870. 246.

¹⁵A francia jogban a korrekcionalizáció intézménye más jelentéstartalommal bír, itt ugyanis ennek keretében az eljárás gyorsítása végett, azért, hogy ne legyen az esküdszéki tárgyalás szükséges; az ügyész eltekinthet bizonyos súlyosító körülményektől, vagy a tényállás egyes elemeitől, amelyek figyelembe vételével a vétség büntetté minősülne. VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 150–153., SZÉKELY FERENC: *A magyar büntetőtörvénykönyv büntetési és börtönrendszerének jelenlegi végrehajtása és ennek eddigi eredményei.* Magyar Jogászegyleti Értekezések. V. kötet, 3. füzet, 10.

¹⁶IRK ALBERT: *A büntetőjog átalakulása.* Bp., 1915. 121.

ügyében is.¹⁷

A büntetési tétel minimumának átlépésével ellentétben azonban, bármennyi súlyosító körülmény is forog fenn, főszabály szerint a speciális maximumot nem haladja meg a bíró a büntetéskiszabás során. Ez alól kivételt jelent a halmazati összbüntetés esete, de még így sem haladhatja meg a törvény által előírt generális maximumot, azaz a 15 évet.

Súlyosító körülmény minden olyan körülmény: *„mely a felmerült esetben vagy alanyilag, vagy tárgyilag nagyobbak tünteti fel a tettes bűnösségét, súlyosabbnak a jogsérelemet, közvetlenebbnek, s nagyobbak a veszélyt, mely a cselekményből egyesekre, a társadalomra vagy az államra hárulhatott.”*¹⁸

A súlyosító körülmények az adott időszakban sokkal kisebb számmal, és jelentőséggel fordultak elő, mint az enyhítő körülmények, a megvizsgált időszakban abban a néhány esetben ahol nem került sor a büntető törvénykönyv 92. §-nak alkalmazására, ott sem került sor középértéken felüli büntetésre.

Persze ez nem jelentette azt, hogy a bíróságok teljesen figyelmen kívül hagyták volna, a leggyakrabban előforduló súlyosító körülmények voltak: a büntetett előéletet, a kár nagy mértéke, az, hogy a cselekmény a közérdekes súlyosan sértette,¹⁹ a nagy kitartás, az üzletszerűség, a magas műveltségi fok, a halmazat. Ezek közül a büntetett előélet okozott eltérést a bíróságok megítélésében. Mégpedig abból az alapelvből kifolyóan, hogy amit egyszer már minősítő körülményként értékel a jogalkotó, azt már nem lehet súlyosító körülményként is figyelembe venni. Az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére a gyakorlat különböző elveket alakított ki:

- Súlyosító körülmény hiánya még önmagában nem enyhítő körülmény, és úgyszintén fordítva sem²⁰
- Kétszeres értékelés tilalma (ne bis in idem), vagyis ha a jogalkotó bizonyos körülményt már minősítő, vagy privilegizáló esetként értékelt, akkor ugyanazt a körülményt már nem lehet enyhítőnek, vagy súlyosítóként figyelembe venni. Ez alól kivétel, a fokozható tényálláselem, ami a konkrét esetben jelentősen meghaladja a minősítéshez szükséges mértéket.²¹

Ilyen pl. az a körülmény, amikor egy eltulajdonított dolog értéke a minősítéshez szükséges mértéket jelentősen meghaladja. Így járt el a bíróság Z. Sándor ügyében:²²

¹⁷Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL HBML) VII. 2/b. 52. d. BII. 1729/8/1923., 42. d. B. 1494/28/1921., 39. d. BV. 1307/7/1920., 40. d. B. 678/13/1921., 44. doboz BII. 426/49/1922., 45. d. BII. 525/16/1922., 46. d. BI. 1119/53/1922., 50. d. BII. 937/7/1923., 53. d. BI. 1908/7/1923., 59. d. BI. 3059/15/1924.

¹⁸FINKEY FERENC: i. m., 469.

¹⁹MNL HBML VII. 2/b. 42. d. B. 1817/18/1921., és még 40. d. B. 334/7/1921., 44. d. BII. 415/18/1922., 49. d. BI. 2741/1922., 60. d. BI. 434/5/1925, 59. d. BII. 4948/18/1924., 56. d. BI. 551/49/1924.

²⁰BALOGH JENŐ: i. m., 149.

²¹VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 149., FAYER LÁSZLÓ: i. m., 348.

²²MNL HBML VII. 2/b. 38. d. BV. 675/11/1920.

Z. Sándort Hajdúsámsonban R. Jánosné örököseinek tulajdonát tevő, az ő őrizetére bízott, és így birtokában levő idegen ingó dolgokból 1 métermázsza búzát, 2 métermázsza rozsot, és 6 szekér szénát, így összesen 300 Koronát meghaladó értékben elidegenítve, jogtalanul tulajdonított el.

A törvényszék ebben az ügyben a fennálló nyomatékos és nagyszámú enyhítő körülmények miatt a Btk. 92.§ és a Btk. 20.§ képest sikkasztás vétségévé minősítette, de súlyosító körülményként mérlegelte: hogy az eltulajdonított ingók értéke többszörösen meghaladja a minősítés alapjául szolgáló összeget.

- Egy bűncselekmény két vagy több rendelkezés szerinti minősülése súlyosító körülmény.²³
- Fontos, hogy a bíróság ne a körülmények számát, hanem a súlyát vegye figyelembe, tehát mérlegelje, hogy a büntetési cél elérése érdekében milyen mértékben szükséges a büntetés súlyosbítása, vagy enyhítése.

A kutatásom során arra a megállapításra jutottam, hogy a bírói gyakorlat a büntetéskiszabás tekintetében jelentős eltéréseket mutat a törvényi szabályozáshoz képest az enyhítő és súlyosító körülmények mérlegelésénél, és a büntetőtörvénykönyv 92.§-ának alkalmazásában. Amikor a bíróságnak kiszabja a büntetést, ahhoz, hogy az a célnak megfelelő legyen, figyelemmel kell lennie arra is, hogy a törvényhozó azt a bizonyos jogintézményt milyen céllal is illesztette bele a büntetőkódex rendszerébe. Ha az ilyen történeti értelmezésből indulunk ki, akkor arra juthatunk, hogy nagy valószínűséggel a jogalkotó a 92. §-t, a rendkívüli enyhítés jogát, kivételként illesztette bele a főszabály mellé, hogy a büntetést a különös részben a szakaszonként meghatározott büntetési tétel keretén belül szabja ki. Ha azonban megnézzük ebben az időszakban, a gyakorlatban való előfordulásának számát, joggal mondhatjuk, hogy ebben az esetben a jogvalóság ellentmond a jogrendnek, ugyanis az, ami eredetileg kivételként indult, szinte főszabállyá avanszálódott.²⁴

Az általam vizsgált ügyekben ugyanis a bíróság az 1921 és 1925 között előforduló vagyon elleni bűncselekmények több mint 2/3-nál a Büntetőtörvénykönyv 92. §-át alkalmazhatónak találta.²⁵ Az ügyek többségében enyhítő körülményként mérlegelte a büntetlen előéletet,²⁶ a vádlott beismerését,²⁷ a kár csekélyebb voltát,²⁸ a nagycsaládot²⁹ és az ügghöz köthető egyéb körülményeket.

²³SCHULTHEISZ EMIL: i. m., 51–55.

²⁴DR. MAGYAR ISTVÁN: i. m., 8.

²⁵Vö. MNL HBML VII. 2/b. 59. d. BI. 3061/9/1924., 60. d. BII. 249/16/1925., 61. d. BI. 733/75/1925., 63. d. BIII. 2531/5/1925., 42.d. B. 1564/17/1921., 39. d. BV. 1307/7/1920., 38. d. BV. 576/6/1920.

²⁶MNL HBML VII. 2/b. 42. d. B. 1564/17/1921., 38. d. BV. 805/9/1920., 44. d. BII. 151/12/1922., 49. d. BI. 2602/8/1922.

²⁷MNL HBML VII. 2/b. 50. d. BI. 764/7/1923., 53. d. BI. 1925/4/1923., 60. d. BII. 266/15/1925, 64. d. BI. 3000/6/1925.

²⁸MNL HBML VII. 2/b. 65. d. BII. 3417/4/1925., 38. d. BIV. 590/9/1920., 44. d. BI. 132/7/1922., 50. d. B. 935/25/1923.

E körülmények nagyszámú és nyomatékos fennforgása mellett a vádlottra a cselekménye által kimerített törvényi tényállásban megjelölt büntetés legkisebb tartama is túlságosan szigorú volna, és nem állna arányban az általa elkövetett bűncselekménnyel.

Ezért például a Büntető törvénykönyv 92. §-t alkalmazta N. József ügyében:³⁰

N. József (28 éves, férfi, festő) sikkasztást követett el, mégpedig úgy, hogy Miskolcon, mint a Magyarországi vegyészeti munkások miskolci fiókjának pénztárnoka a miskolci fiók részére segélyképpen felvett magas sorszámú, 1000 Korona értékű, és a 3975/1919 M.E. számú rendelet értelmében a rendelet felhívásától számított 48 óra alatt beszolgáltatandó fehér pénzzel jogtalan eltulajdonítási szándékkal, mint sajátjával rendelkezett.

Ezen cselekményért a Btk. 358. § -a (2) bekezdése alapján a 92. § alkalmazásával három hónapi fogházra, mint főbüntetésre, és 1 évi hivatalvesztésre, és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélték. Súlyosító körülmény hiányában enyhítő körülményként értékelték a vádlott büntetlen előéletét, beismerését, a cselekmény idejében a társadalomra, s különösen a gyengébb erkölcsi ellenállással bíró vádlottra káros mérvben ható téveszmék befolyását. Az Ítéletábra az első fok által felsorolt enyhítő körülményeket elfogadta, és a kiszabott büntetést az elkövetett bűncselekménnyel helyes arányban állónak találta.

Így azt is észrevehetjük, hogy az eredetileg kiindulópontként meghatározott középértékre a gyakorlatban szinte nem találunk példát. Persze ez adódhat abból is, hogy csak elméletileg létezhetnek olyan esetek, ahol se enyhítő, se súlyosító körülmény, vagy a kettő egymást kiegyenlítő arányban fordulna elő. De észrevehetünk egy olyan tendenciát, hogy ez a mérték már nem a középértékkel esik egybe, mert a súlyosító körülmények túlnyomó fennforgás esetén is, nem a középértéktől felfelé súlyosítják a büntetést, hanem szinte magának a középértékhez közeli büntetési tétel kiszabásához is súlyosító körülménynek kell fennforognia.³¹

Ilyen visszasságot figyelhetünk meg például S. Kálmán ügyében, ahol bár a súlyosító körülmények voltak túlsúlyban, mégis jóval a középértéken alul szabták ki a büntetést:

S. Kálmánt a Debreceni Királyi Törvényszék bűnösnek találta 1 rendbeli sikkasztás büntetében, és 2 rendbeli sikkasztás vétségében, amelyet úgy követett el, hogy D. Miklóstól átvett csináltatás végett 9000 Koronát meghaladó értékű aranyórát, majd K. Jánostól hasonló célból 2000 Koronán aluli ezüstórát, és F. Károlytól is átvett egy 2000 Koronán alul maradó értékű női órát, melyeket, mint a

²⁹MNL HBML VII. 2/b. 42. d. B. 1494/28/ 1921., 42. d. 1531/6/1921., 39. d. BV. 1307/7/1920., 41. d. B. 1365/37/1921., 45. d. BI. 469/19/1922.

³⁰MNL HBML VII. 2/b. 45. d. BI. 590/14/1922.

³¹KÁRMÁN ELEMÉR: Az 1902. évi bűnügyi statisztika szabályai a büntetés kiszabása szempontjából. *Jogtudományi Közlöny*, 1904. 39. évf. 34. sz. 273.

*birtokába jutott idegen ingó dolgokat jogtalanul eltulajdonított. Ezért a bíróság a Btk. 98. § -ban meghatározott összbüntetésre figyelemmel 1 évi börtönre, mint főbüntetésre, és 3 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai ugyanilyen tartamú felfüggesztésre ítélte, mely kiszabásánál súlyosító körülményül vette figyelembe, hogy a vádlott már büntetve volt, illetve a kettőnél több halmazatot.*³²

A Büntető törvénykönyvben foglaltak szerint, a sikkasztás vétségére 1 évig terjedő fogházzal, míg a büntette 5 évig terjedő börtönbüntetéssel büntethető. Speciális minimumot itt a törvényhozó nem határoz meg, hanem arra az Általános részben foglalt generális minimum az irányadó. Így a bíróságnak a sikkasztás büntette esetén fél év és 5 év között kell megállapítani a középértéket, ami jelen esetben 2 év 9 hónap lenne. Már csak ettől az értéktől is szembetűnően alul marad a bíróság által kiszabott büntetés, nem beszélve arról, hogy összbüntetés esetén mindez két évvel felemelhető is lenne.³³

Annak, hogy a törvényi szabályozás és a gyakorlat között ilyen nagy eltérés mutatkozott, a háború hatásai egyértelműen jelentős szereppel bírtak, így a következőkben arra térnek ki, hogy ezen hatások miképp is jelentkeztek.

Kétségtelen, hogy a háborút követő válságos években a területvesztés, jóvátételi kötelezettség, a megrokkant és eltorzult gazdaság, az elszegényedés súlyosan megrendítette az állampolgárokat testileg-lelkileg. Ezek a hatások befolyással bírtak mind az elkövetőkre, mind a bírókra. Ezekből fakadóan a folytonosan növvő munkanélküliség miatt egyre több ember került kilátástalan helyzetbe, aminek az lett a következménye: - amit a statisztikai adatokból megállapíthatunk – hogy a kriminalitás nagymértékben megnövekedett,³⁴ és kialakult egy sajátos kategória: az úgynevezett megélhetési bűnözés. Nyilvánvaló, hogy a háború e hatása nagyrészt a vagyoni elleni bűncselekmények kapcsán vezetett jelentős növekedéshez, amelyet jól illusztrálnak a korszakból származó statisztikai adatok. Míg egy háború előtti bűnügyi statisztika 30781 vagyoni elleni bűncselekményt jelez,³⁵ azaz az összes bűnelkövetés körülbelül 31%-át, addig egy 1921 és 1925 közötti mutató már jelentősen növekvő tendenciát mutat. A nevezett időszakban csak lopás 68 317 történt.³⁶ Mindezek közül a legkiugróbb számot az 1923-as év kriminalitása mutatja, melyet jól alátámaszt az, hogy a Debreceni Ítéltáblán is ebben az évben az ezt megelőzőkhöz képest (1920-ban 29, 1921-ben 40, 1922-ben 75) jóval többet, azaz az 1923-as évben a bíróság 103 vagyoni elleni bűncselekményt bírált el. Ez az emelkedő tendencia, azzal hozható összefüggésbe, hogy a háborúban megrokkant gazdaságunk következtében talán ekkor tetőzött a munkanélküliség, általában pedig

³²MNL HBML VII. 2/b. 50. d. BI. 764/7/1923.

³³1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv büntettekről és vétségekről 98.§, 358.§, Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1896. 117., 155.

³⁴AURER GYÖRGY: Háború és kriminalisztika. *Jogtudományi Közlöny*, 1917. 52. évf. 7. sz. 66.

³⁵Bűnügyi statisztika (1904). *Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 7. sz. 54.

³⁶HACKER ERVIN: *Kriminalitásunk az 1921–1927. években*. Miskolc, 1929. 6.

a válságoknak – akárcsak egy rossz termést hozó évről is legyen szó – jelentős kriminalitást emelő hatása van,³⁷ hiszen a gyengébb jellemeket a bűnözés, mint létfenntartási mód felé terelheti. E szerint állandó párhuzam fedezhető föl a kriminalitás és a gazdasági feltételek alakulása között; minél állandóbbak a gazdasági feltételek, annál alacsonyabbra tehető a kriminalitás száma.³⁸

Mindezekből következik, hogy a kriminalitásra hatást gyakorló tényezők nagyszámúak, vannak, amelyek közvetlenül és vannak, amelyek csak közvetve gyakorolnak hatást. Így a világháborúnak is volt még egy nagy befolyással bíró közvetett hatása a büntetéskiszabásra, ez pedig a pénz elértéktelenedése. Ez ezért fontos a büntetéskiszabás szempontjából, mert a vagyoni elleni bűncselekményeknél az érték a meghatározó abból a szempontból, hogy a büntetendő cselekmény büntettnak, vagy vétségnek minősül, illetve a kisebb vagy nagyobb érték enyhítő vagy súlyosító körülmény lehet; ha jelentősen alulmarad, vagy meghaladja a minősítés alapjául szolgáló értékhatárt. Eredetileg a Csemegi-kódex által meghatározott lopás vétségének értékhatára 100 Korona volt, majd az első Büntetőnovella megemelte 200 Koronára, azonban ezt már a bíróság akkor is túl szigorúnak tartotta és például a lopások 1/3 részében alkalmazta a 92. §-t. Illetve 4000 Koronában határozta meg a büntett értékhatárát, mert jellemzően, aki ilyen értékben lopott, az olyan vakmerőséget feltételezett, amely az enyhítő körülmények teljes hiányára vallanak.³⁹ Később a háború hatására bekövetkező elértéktelenedés következtében ezek az értékhatárok tarthatatlanok voltak, így az 1921: XXVIII. törvény, a II. Büntetőnovella 2000 illetve 40 000 Koronára emelte. A gyakorlat azonban a további árdrágulások miatt ezt a 2000 Koronát is alkalmatlannak találta. Az egész értékelkedés azzal járt, hogy a járásbíróságok hatásköre és tevékenysége a minimumra csökkent, míg a törvényszékek a csekély vagyoni jelentőségű bűnügyek tömkelegével küzdött. A törvényszékek által elbírált ilyen ügyek folytán a széles körben igénybe vehető perorvoslati jogoknak köszönhetően a felsőfokú bíróságokhoz is rengeteg ügy került. Ezt tetőzte, hogy a tényleges helyzeteknek meg nem felelő értékhatár kirívó aránytalanságot okozott az elkövetett cselekmény és a rá kiszabható büntetés között.⁴⁰ Például aki egy libát lopott, az nem kihágást követett el, hanem vétséget, mert 6 Koronáról 8000K-ra emelkedett az ára. A bírói gyakorlatnak ezért elsődleges feladata lett, hogy a törvény változatlan büntetési tételeit a változó társadalmi szükségleteinek megfelelően kell alkalmaznia.⁴¹ Mert a jog nem akkor tölti be a feladatát, ha mereven ragaszkodik a meglévő szabályozási rendszerhez, hanem akkor, ha rugalmasan követni tudja a változó életviszonyokat legyen szó akár ilyen kirívó esetekről, melyeket háború idéz elő, vagy éppen csak a fejlődő világgal kelljen lépést tartania.⁴² Olchváry Zoltán

³⁷BUD JÁNOS: Bűnügyi statisztika. *Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 9. sz. 73.

³⁸VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 12.

³⁹ALFÖLDI DÁVID: Értékhatár és büntetés. *Jogtudományi Közlöny*, 1923. 58. évf. 8. sz. 61.

⁴⁰AURER GYÖRGY: Büntetőjogi reformkérdések. *Jogtudományi Közlöny*, 1923. 58. évf. 8. sz. 58.

⁴¹HEIL FAUSZTIN: A büntetés kimérése. *Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 12. sz. 97.

⁴²ANGYAL PÁL: *A háború hatása büntetőjogunkra*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Bp., 1916. 20.

kúriai bírót idézve: „Annak, hogy az igazságügyi törvények a gyakorlatban nem válnak be, két fő oka lehet. Az egyik az, hogy a bíróságok helytelenül alkalmazzák a törvényeket, és annak intencióit félreértve helytelen gyakorlatot követnek, a másik ok, hogy a törvények nincsenek összhangban az életviszonyokkal, mert a törvények előkészítése és meghozatala az életviszonyok alapos ismerete nélkül történnek.”⁴³

Jelen esetben a bíróságok ezt úgy tudták kiküszöbölni, hogy szinte minden ilyen aránytalan esetről a 92. § alkalmazásához nyúltak. Egyébként maga az egykori igazságügyi miniszter Vázsonyi Vilmos rendeletben hívta fel az alkalmazására a bírók figyelmét minden olyan esetben, amikor a normális értékelés mellett az értékhatáron alapuló súlyosabb minősítés nem lett volna alkalmazható. Ugyanis célszerűtlen lenne az elkövetőt tetteinek oly körülményei miatt is büntetni, melyet előre nem látott, mert a büntetés, mint lélektani ellenmotívum teljesen hatástalan, ha az eredmény, melyen alapszik a tettes akarati megnyilvánulásától függetlenül jött létre.⁴⁴ Mindez tükröződik az általam vizsgált esetekben is, hiszen a legtöbbször a bíróság alkalmazta a 92. §-t, külön enyhítő körülményként emelte ki, hogy csak a háborús értékelkedés következtében minősül a bűncselekmény vétségé, vagy büntetné. Így járt el például Sz. Kálmán ügyében:⁴⁵

Sz. Kálmán Újfehértó község kárára, a községi hullaház területéről, nyílt helyről 200 Korona értékét meghaladó ingóságot; két karosszéket és egy asztalt a sértett birtokából beleegyezése nélkül oly célből vett el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa.

Ebben az ügyben az elsőfokú bíróság a Nyíregyházi Törvényszék súlyosító körülményként mérlegelte a halmazatot, míg ezzel szemben enyhítő körülményként a vádlott beismerését, büntetlen előéletét, sokévi harctéri szolgálatát, illetve azt hogy a kár megtérült. Ezekre figyelemmel lopás büntette miatt ítélték a Btk. 92. §-nak alkalmazásával a törvényben meghatározott fegyház helyett 7 hónapi börtönbüntetésre és 3 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai felfüggesztésére. A büntetés súlyossága miatt bejelentett fellebbezés okán a Debreceni Ítéltábla ugyan helybenhagyta a 92. § alapján kiszabott büntetést, de módosította a figyelembe veendő enyhítő körülményeken, mellőzte a halmazatot, mint súlyosító körülményt, illetve a beismerését és a kár megtérítését, mint enyhítő körülményként való mérlegelését. Habár a törvényszék által felsorolt enyhítő körülményeken kívül annak találta még azt, hogy a vádlott ittas volt, illetve hogy az eltulajdonított ingók értéke a háborús viszonyok következtében emelkedtek meg aránytalanul nagyobb összegre, de súlyosítóként értékelte, hogy a lopást éjjel követte el.

A háború hatásai jól tükröződnek a gyakorlatban, ugyanis a büntetés kiszabásánál a háborúval kapcsolatos befolyásoló körülményeket is értékelték. Például azt, hogy a

⁴³GÁL JENŐ: *Büntetőjogunk fejlődése és a háború*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Bp., 1916. 5.

⁴⁴VÁMBÉRY RUSZTEM: A büntetőjogi értékhatár felemelése. *Jogtudományi Közöny*, 1917. 52. évf. 42. sz. 368.

⁴⁵MNL HBML VII. 2/b. 38. d. BV. 657/02/1920., de erre található példát többek között: MNL HBML VII. 2/b. 40. d. B. 334/7/1921., 41. d. B. 895/12/1921., 44. d. BI. 388/10/1922.

vádlott hosszú időn át teljesített katonai szolgálatot, vagy, hogy ez alatt az idő alatt maradandó sérüléseket szerzett, enyhítő körülménynek számították be. Így jártak el például P. Pál ügyében:⁴⁶

P. Pált a Miskolci Királyi Törvényszék bűnösnek találta, a Btk. 92. §-ra figyelemmel, a Btk. 20. §-nak alkalmazásával sikkasztás vétségében, amelyet úgy követett el, hogy D. J. által a neki kézbesítés végett átadott 5000 Korona készpénzt, mint birtokában lévő rá nézve idegen ingó dolgot jogtalanul eltulajdonította, az által, hogy azt a sértett előtt leszállítottnak állította.

A törvényszék ezért 8 napi fogházbüntetésre ítélte, a büntetés kiszabásánál pedig figyelembe vette, mint enyhítő körülményt a vádlott büntetlen előéletét, harctéren szerzett érdemeit, több ízbeli sebesülését, kitüntetéseit, illetve, hogy a sértett kártérítést nem követelt.

Persze azt is meg kell említenünk, hogy a jogtudomány erre sem reagált egyöntetűen, ugyanis voltak, akik szerint ezeket a háborús szolgálattal kapcsolatos enyhítő körülményeket nem kellene a vádlott javára értékelni, ugyanis azok nincsenek befolyással közvetlenül a vádlott bűnösségére.⁴⁷ Szemben azzal, hogy például a nagyszámú család azért jöhet szóba, mert mint a családja megélhetése iránti félelem motívumként merülhet föl. A Debreceni Ítéletábrta is az általam vizsgált ügyek közül, egyetlen egyben azt mondta ki, hogy mellözi a királyi törvényszék által elfogadott harctéri szolgálatot, mint enyhítő körülményt, arra hivatkozva, hogy az polgári kötelezettség.⁴⁸

A háború másik közvetett hatásaként tudható be, a társadalmi kapillaritás, ami szintén jelentős hatással volt az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére. „A társadalmi kapillaritás más társadalmi rétegekbe való behatolás, beszivárgás.”⁴⁹ Önmagában ez a folyamat nem mindig jelent rosszat, hiszen az alacsonyabb társadalmi rétegekből a magasabban állók rétegébe való behatolás alapvetően egy ösztönző fejlődési folyamat, ha feltételezzük, hogy olyanok kerülnek feljebb, akiknek meg is vannak hozzá a kellő képességei.⁵⁰ De a háború következtében nem csak hazánkban, hanem más országokban is jellegetesen a társadalmi kapillaritás negatív hatása érvényesült. Ugyanis a hadba vonuló férfiak – a családfenntartó szerepét betöltő apák – helyét mind a családfenntartásban, mind a munka terén az itthon maradó nők és sokszor a fiatalokú fiúk vették át. Természetesen ez az esetek többségében azt eredményezte, hogy a megkívánt képességekkel nem rendelkező társadalmi elemek olyan közegbe kerültek be, amelyben szokatlanul nagy

⁴⁶MNL HBML VII. 2/b. 49. d. BII. 2/6/1923., 49. d. BII. 5/20/1923., 52. d. BII. 1729/8/1923.

⁴⁷DEGRÉ MIKLÓS: Az 1928. év büntető igazságszolgáltatása. *Jogállam. Jog és Államtudományi Szemle* XXVIII. évf. 101.

⁴⁸MNL HBML VII. 2/b. 63. d. BII. 2406/8/1925.

⁴⁹HACKER ERVIN: *Társadalmi kapillaritás és kriminalitás*. Büntetőjogi dolgozatok Finkey Ferenc irodalmi munkássága négy évtizedes évfordulójának emlékére. Pécs, 1936. 98.

⁵⁰ANGYAL PÁL: A fiatalokúak bírósága a háború alatt és háború után. *Jogtudományi Közlöny*, 1917. 52. évf. 17. sz. 154.

munkabérhez jutnak, amely fölött ők maguk rendelkezhetnek. Ez pedig gyakran ahhoz vezetett, hogy a kísértéseknek ellent nem állva káros szenvedélyeik, vágyaik kielégítése végett a bűn útjára léptek. Tarde mondta: „nem a szegénység, vagy a nyomor a fő ok, hanem a gazdasági helyzettel való elégedetlenség, az igények fokozódása, a fényűzés, a vagyonosodás vágya, a munkánélküli kényelmes megélésre való törekvés.”⁵¹ Egyértelmű, hogy míg a legtöbb nő otthon a háztartást vezette, nem volt lehetősége olyan bűncselekmények elkövetésére, melyhez annak révén jutottak, hogy például a férfiak helyét átvevő vállalatoknál, hivataloknál megnyílt a lehetőségük a csalás, sikkasztás elkövetésére.⁵² Így míg a világháború előtti években a női kriminalitás száma az összeshez viszonyítva körülbelül 15%-ra volt tehető, addig e körülményekből fakadóan a háború alatt és utáni években átlagosan 25-30 %-ra tehető ez az arány, de volt olyan év (1917), amikor elérte a 47 %-ot is. A statisztikai adatok alapján hasonló emelkedő tendenciát figyelhetünk meg a fiatalok körében is.⁵³

Mindezen számba vett körülmények és tényezők arra vezettek, hogy jelentősen megnőtt az úgynevezett alkalmi bűnözők száma. Vámbéry Rusztem szavaival élve az alkalmi bűnözőket „az ellenálló képesség és az előrelátásnak csekélyebb foka jellemez, úgy, hogy a külső körülmények hatása könnyen készleten bűntett elkövetésére.”⁵⁴ Ez pedig a gyakorlatban ott érhető tetten, hogy a vizsgált esetekben a büntetlen előélet, mint enyhítő körülmény jelentősen nagy számban forgott fenn.⁵⁵

A vizsgált esetekből továbbá jól kitűnik, hogy a bírák előszeretettel értékelték a vádlottak javára a saját szubjektív helyzetükkel kapcsolatos enyhítő körülményeket. Olyanokat, mint például a népes család sok eltartottal, a nyomorgó életkörülményeket, a nyomasztó anyagi helyzetet, vagy előfordult olyan is, amikor azt értékelték enyhítő körülménynek, hogy a vádlott élelmiszercikket lopott, amely bűncselekmény nélkül egyébként a családjának nem tudott volna élelmiszert biztosítani.⁵⁶ De a XVI. 11. számú Kúriai döntvény is kimondta, hogy a vádlott családjának számos tagból álló voltát és azt, hogy a „fővárosban uralkodó drágaság mellett bizonyos fizetési összeg az életszükségletek fedezésére elégséges nem lévén” enyhítő körülményként beszámítható.⁵⁷ Tehát az, hogy valaki vagyontalan, és kevés befolyó havi jövedelemmel rendelkezik, az önmagában enyhítő körülményt jelent. Ez pedig alátámasztja azt, hogy a bírák ebben az időszakban, a fennálló társadalmi körülményekre tekintettel, igenis szinte külön bűncselekményi kategóriaként értékelték a megélhetési bűnözést, így e szociológiai okok jelentős befolyással bírtak a büntetés kiszabására.

⁵¹FINKEY FERENC: i. m., 137.

⁵²A csalásról lásd bővebben MADAI SÁNDOR: A csalás tényállása a Csemegi-kódex és az I. Büntető novella tükrében. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. szám. 21–28.

⁵³HACKER ERVIN: i. m., 99–101., FINKEY FERENC: *A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota*, Bp., 1923. 20.

⁵⁴VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 36.

⁵⁵Vö. MNL HBML VII. 2/b. 48. d. BI. 2253/10/1922., 49. d. BI. 2741/1922., 58. d. BI. 2586/6/1924., 64. d. BI. 2942/5/1925., 61. d. BII. 923/5/1925.

⁵⁶MNL HBML VII. 2/b. 45. d. BI. 824/6/1922., 59. d. BI. 3039/10/1924., 59. d. BI. 35/34/1925., 50. d. BI. 936/4/1923.

⁵⁷FAYER LÁSZLÓ: i. m., 350.

Összességében megállapítható tehát, hogy a büntetéskiszabás törvényi szabályozása és annak a gyakorlatban való érvényesülése között jelentős eltérések mutatkoztak, melyek nagyrészt a háború hatásainak tudhatóak be. Ez legfőképpen abban jelent meg, hogy a 92. § a bíróknak szinte korlátlan hatalmat adott a büntetés mértékének megállapításában.⁵⁸ Így az elbírált esetek többségében a bíróságok a 92.§ alkalmazásával a főszabályként megállapított középértékűtől eltérve, azt meg sem közelítő rendkívül alacsony büntetést szabtak ki. Az ilyen eseteknél azt hiszem, a bíróság akaratlanul is túlzott szociális érzékenységet mutatott. Ugyanis az értékelődés miatt eléjük került rengeteg csekélyebb jelentőségű ügyben annak betudhatóan, hogy a háborút követő borzalmak után senkit nem akartak kegyetlen, túl súlyos büntetésekkel sújtani, az esetek többségében próbáltak akarva-akaratlanul minél több enyhítő körülményt felsorakoztatni, ezért olyanok is figyelembe jöhettek, mint a háborús katonai szolgálat, illetve az ez által okozott testi-lelki megrendülés, aminek valójában az egyéni bűnösséghez nem sok köze volt.⁵⁹ Az ilyen esetekben a bíróság csak az egyéni szubjektív bűnösségre volt figyelemmel, de a társadalmi objektív érdekeket pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Ez pedig a másik oldalról ahhoz vezethetett, hogy akár az elkövető, akár a társadalom más tagjai, akik egy kicsit is gyengébb jelleműek voltak, a nélkülözés megszüntetése végett gyakrabban fordultak a bűnelkövetés útjára, ugyanis tudva levő volt, hogy nem számíthatnak túl nagy büntetésre.

A másik oldalról azonban, a bírák számos esetben az enyhítő körülmények felhasználásával próbáltak alkalmazkodni a kor sajátos fennálló viszonyaihoz, mely által olyan körülmények is jelentőséggel bírhattak a büntetéskiszabás során, amelyet a klasszikus iskola tanaira épülő Csemegi-kódex nem tartalmazott. Majd a közvetítő iskola tanai és a humanizmus térnyerése következtében a társadalom által egyre elfogadottabb, és kívánatosnak tartott követelmények fogalmazódtak meg a fennálló rendszerrel szemben, mint az egyénesítés, igazságosság, arányosság, melyek mindenképpen magukkal vonták a büntetőtörvénykönyvük reformjának igényét, amely azonban még jó pár évig váratott magára. De le kell szögeznünk, hogy a fennálló társadalmi viszonyokhoz és követelményekhez a hazai bírói gyakorlat – még ha a kívánatos törvényi szabályozás hiányában sokszor következtelenül, és nem egyöntetűen is – nagyszerűen tudott alkalmazkodni és az ítéletekben megjelentek a modern kor büntetőjogának elemei. A kor nagy szellemiségei, mint Angyal Pál, Finkey Ferenc, Fayer László vagy Vámbéry Rusztem műveiken keresztül ugyan keresték a választ megoldásra váró feladatokra, de törvényi szinten való kodifikálásukra csak később kerülhetett sor.

⁵⁸EÖRDÖGH ANDRÁS: A büntetlen előélet, mint enyhítő körülmény. *Jogtudományi Közöny*, 1895. 30. évf. 15. sz. 118.

⁵⁹DEGRÉ MIKLÓS: Az 1928. év büntető igazságszolgáltatása. *Jogállam. Jog és Államtudományi Szemle*, 1929. 28. évf. 3. sz. 101.